

Milliyetçilik Tartışmalarının Kuramsal Boyutu: Etno-Sembolist Milliyetçilik Kuramı Kapsamında Türk Milliyetçiliği

Medihanur ARGALI

TASAM Stajyeri

Milli Savunma Üniversitesi Yüksek Lisans Ö.

Giriş

Milletlerin ne zaman ortaya çıktığına yönelik 18. Yüzyılda başlayan tartışma, günümüzde hâlâ devam etmektedir. Bu konuda bir başka tartışma alanıysa milliyetçikle ilgilidir. Milliyetçilik kavramının tek anlamı olmadığı gibi ne zaman ve ne koşullarda ortaya çıktığı da önemli bir araştırma konusudur. “**Milliyetçilik çağı**” adı verilen 19. yüzyıldan sonra artarak devam eden milliyetçi hareketler, Avrupa’da 1930’lu yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda da özellikle Asya ve Afrika’daki sömürge devletlerinde ciddi milliyetçi hareketler baş göstermeye başlamış, Soğuk Savaş’ın bitmesiyle beraber hızlanan küreselleşme olgusu dahi milliyetçiliğin hızını kesememiştir. Günümüzde en gelişmiş ülkelerde bile göçmen karşıtlığı ve sınırların korunması gibi konularla günbegün milliyetçi söylemler artmaya devam etmekte ve dolayısıyla milliyetçilik tartışmaları da önemini korumaktadır.

Milletlerin ve milliyetçiliğin ne demek olduğu, ne zaman ortaya çıktığı, nelerden etkilendiği ya da neleri etkilediği gibi sorulara yanıt arayan “**ilkçilik**”, “**modernizm**” ve “**etno-sembolizm**” olmak üzere üç temel kuram mevcuttur. İlkçiler milletlerin daima var olduklarını ve milliyetçiliğin de buna bağlı olarak doğal olduğunu savunmaktadırlar. İlkçi düşünürler, milliyetçiliğe daha duygusal yaklaşmaktadırlar. Bunun karşısında modernistler milletlerin ancak modern toplumda ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Gellner, Hobsbawm gibi Modernistlere göre 1789 Fransız Devrimi milliyetçiliğe neden olmuş ve milliyetçilikte milletleri yaratmıştır. “Ara yolcu” olarak da bilinen etno-sembolistlere göreyse milletler geçmişte yaşayan etnik grupların modern bir versiyonudur. Ne ilkçilerin iddia ettikleri gibi doğal ve dogmatiktir ne de modernistlerin indirgediği gibi tek bir olay neticesinde ortaya çıkmışlardır.

Tıpkı ulus-devletler gibi modern milletler ve milliyetçiliğin de kavramsal olarak Avrupa’da bir dizin olaylar neticesinde doğmuş olması çalışmamızda kabul edilen bir tezdır. Diğer yandan modern milletlerin 1789 Fransız Devrimi neticesinde başlayan milliyetçilik hareketleriyle doğduğu görüşü gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır. İsmi etno-sembolizm ile özdeşleşmiş olan **Anthony D. Smith**’in öne sürdüğü gibi modern milletlerin etnik kökenleri mevcuttur ve bu etnik kökenler bir anda ortaya çıkmak bir yana dursun çok uzun bir tarihsel süreçte var olmuşlardır. Bu bağlamda millet kavramını açıklamak için tarihsel köklerine bakmak gerekmektedir.

Türk milliyetçiliği, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Avrupa’da eğitim görmüş bazı Türk aydınları tarafından “**Türkçülük**” ismiyle başlatılan bir hareket olarak gündeme gelmiştir. Ancak Türk milliyetçiliğinin asıl hız kazanması, Osmanlı Devleti’nin dağılmaya başlamasıyla beraber “**Osmanlıcılık**” ve “**İslâmcılık**” fikirlerinin çökmesi neticesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş dönemine kadarki zaman diliminde Türk milliyetçiliği, kurucu kadro tarafından temel ideoloji olarak belirlenmiştir. Literatürde sıklıkla Kemalist milliyetçilik olarak da geçen Türk milliyetçiliği modern, laik, Batılı, ilerici ve bilime önem veren yeni bir devlet kurma ülküsüne aracılık etmiş, hümanist bir milliyetçiliktir.

Etnik kökeninin M.Ö. 1050’li yıllara dayandığı bilinen Türk etnisitesinin, modernistlerin öne sürdüğü gibi Fransız Devrimi’nin sonucu olan milliyetçilik olgusuyla ortaya çıktığını düşünmek ne kadar eksikse ilkçilerin doğallık ve değişmezlik tezi de o kadar eksiktir. Bugünkü Türkler, elbette ki eski Türklerin soyundan gelmişlerdir ancak göçler, savaşlar, evlilikler gibi olaylar neticesinde de biyolojik ve kültürel özellikleri değişime uğramıştır. Diğer yandan modern anlamda Türk milliyetçiliğinin doğuşu Avrupa’da yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmış olsa da Türk tarihinin her bir köşesinde Türk milliyetçiliğinin ilkel de olsa örneklerine rastlamak mümkündür. Tüm bu tezler Etno-sembolizm söylemlerine uygun olarak dizayn edildiğinden Türk milliyetçiliğinin doğuşu, bu kuram çerçevesinde ele alınacaktır. Yani Türk milliyetçiliği moderndir, modern zamanda doğmuştur ancak rastlantılar sonucunda değil, milli öz çevresinde şekillenmiştir.

Temel Milliyetçilik Tartışmaları ve Kuramlar

“Nation” kelimesi bir ülkede yaşayan insanlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. “Nationalism” ise belirli bir bölgede kendi hükümetini kurup kendini yönetme idealidir.¹ Görüldüğü üzere batıdaki anlamıyla milliyetçilik, “self-determinasyon” ilkesini işaret etmektedir. Türkçede “millet” kelimesi *“çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan aralarında dil, tarih, ülkü, duygu, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus”* anlamını taşımaktadır. Milliyetçilikse “Maddî ve manevî açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık” olarak tanımlanmaktadır.² Millet kelimesi kısmen benzerlik gösterirken milliyetçilik tanımları tamamen farklılaşmaktadır. Yani milliyetçilik, bulunduğu ülkenin ya da bölgenin koşullarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Milliyetçiliğin ne olduğu, ne zaman ortaya çıktığı gibi sorular milliyetçilik tartışmalarının başlamasına zemin hazırlamıştır.

20. yüzyıla kadar milliyetçilik sistematik bir araştırma alanı olmaktan uzak kalmıştır. Bunun yerine milliyetçilik çalışmaları felsefî ve ahlâkî kaygılarla üretilmiştir. Yalnızca milliyetçiliğin iyi ve kötü tarafları incelenmiş ve bilim insanları milliyetçi olanlar ve olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Ayrıca diğer düşünce sistemlerinde olduğu gibi milliyetçilikte büyük düşünce insanları yoktur. Kimlerin milliyetçi düşünürler kategorisine dâhil edilemeyeceği bir soru işaretidir. Genel olarak milliyetçilik tartışmalarının kökenleri Alman ya da Fransız düşünürlerinde aranmaktadır. Bu bağlamda birçok erken dönem düşünürü, milliyetçilik tartışmalarına katkı sağlamışsa da 20. yüzyılın başlarında özellikle de 1. Dünya Savaşı'nın neden olduğu yıkımlar sebebiyle milliyetçilik çalışmaları daha gerçekçi bir boyut kazanmıştır. Bilim insanları “milliyetçi” ya da “milliyetçi olmayan” olarak ayrılmak yerine bu kavramı anlamaya ve anlamlandırmaya başlamışlardır.³

Milliyetçilik tartışmaları üç soru çevresinde gelişmektedir. Milliyetçilik kuramlarının birincil amaçları da bu sorulara yanıt aramaktır.⁴

¹ Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk/nation> [e.t.11.8.2020]

² TDK, <https://sozluk.gov.tr/> [e.t.11.8.2020]

³ Umut Özkırmı, Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, (7.Basım), Ankara: Doğubatı Yayınları, 2017, ss.28-29

⁴ Bkz: William Safran, “Nations, Ethnic Groups, States and Politics: A Preface and an Agenda”, Nationalism and Ethnic Politics, 1, 1, 1995, ss.1-10

1. Millet ve Milliyetçilik nedir?
2. Milliyetçilik türleri nelerdir?
3. Milletler ve milliyetçilik ne zaman doğmuştur?

Birçok uzman millet ve milliyetçilik tanımlarının yapılmaması hâlinde milliyetçilik çalışmalarının askıda kalacağını düşünmektedir. Diğer yandan yukarıda değinildiği üzere terimlerin yalnızca Türkçe ve İngilizcelerin karşılaştırılmasında bile farklılıklar bulunmaktadır. Bunun yanında akademik metinlerde ve uluslararası politikada çok daha farklı tanımlamalar mevcuttur. Söz konusu farklılıklar, hem milletlerin ya da daha minimumda bireylerin kendilerini nasıl tanımladığı hem de diğer devletlerin, uluslararası kuruluşların ve dış dünyanın onları nasıl tanımladığıyla ilgilidir.

Düşünürler, milliyetçiliğin türleriyle ilgili de farklı tipolojiler geliştirmişlerdir. Bunun temel nedeni milliyetçiliğin uluslararası alanda üzerinde uzlaşıldığı tek bir anlamının olmamasıdır. İçinde bulunduğu konjonktüre uyum sağlayabilen milliyetçilik, birçok düşünöre göre tek bir ideoloji değildir. Üstelik milliyetçiliğin bir biriyle taban tabana zıt olan “endüstrileşmeyi kolaylaştırması”, “geleneğin ve kimliklerin korunması” veyahut “sınıfsal çıkarları meşrulaştırması” gibi işlevleri söz konusudur. Nasıl ki uzmanlar milliyetçiliğin anlamı hususunda uzlaşmaya varamıyorlarsa milliyetçiliğin işlevleri konusunda da ortak bir tez mevcut değildir. Aşağıda açıklanacak olan Modernist kuramın öncülerinden **Benedict Anderson**, “Hayali Cemaatler” eserinde milliyetçilik üzerinde uzlaşmış bir tanımın olmamasını, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak algılanmasıyla açıklamıştır. Anderson’a göre millet yalnızca hayal edilmiş bir topluluktur.⁵

Akademik çalışmalarda “etnik milliyetçilik-toprağa bağlı milliyetçilik”, “doğulu milliyetçilik-batılı milliyetçilik”, “bağımsızlık öncesi-bağımsızlık sonrası milliyetçilik” gibi çok fazla ayrıma tabi tutulmasının yanında siyasî olarak da farklı ayrımları mevcuttur. Örneğin Mısır’ın kurucu lideri Cemal Abdul Nasır sosyalist Arap milliyetçisi ya da Mirsaid Sultangaliyev komünist Türk milliyetçisidir. Avrupa’nın Faşizm, Nazizm, Falanjizm gibi seküler-ırkçı milliyetçiliğine karşı Mustafa Kemal Atatürk’ün Kemalist milliyetçiliği seküler-hümanist yapıdadır. Faşizmden

⁵ Benedict Anderson, Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev:İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2020, s.21

etkilenen Reksizm hareketi Katolik kilisesinin öğretilerinin Belçika'ya yeniden yön vermesinin gerekliliğine inanan dinci bir milliyetçilik anlayışıdır. Nihal Atsız'ın seküler-ırkçı milliyetçilik anlayışına karşın Alparslan Türkeş'in milliyetçiliği dinî öğeleri de kapsamaktadır. Ayrıca milliyetçilik hareketleri ayrılıkçı, reformcu ve birleşmeci olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin başında ETA, İRA, PKK gibi terör örgütleri gelmektedir. Tarihte büyük imparatorluklardan ayrılan Macarlar, Yunanlılar, Sırlar ve daha nice uluslar da bu kategoride sayılmaktadır. Nazizm, Faşizm, ya da Kemalizm gibi hareketler reformcu milliyetçiliklere örnek verilmektedir. Almanya ve İtalya'nın birleşmesi ya da Enver Paşa'nın Turan ülküsü ise birleşmeci veyahut irredentis bir milliyetçilik tarzıdır. Görüldüğü üzere milliyetçilik, farklı kılıklara bürünebilmekte ve farklı işlevler üstlenebilmektedir.

Milliyetçiliğin farklı coğrafyalarda farklı biçimlere bürünmesi ve birbirine karşıt olan ideolojilere uygulanabilmesi yine Anderson tarafından makul bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre birçok farklı ve birbirleriyle alâkası olmayan olayların art arda yaşanması ve bu olayların 18. yüzyılda kesişmesi sonucu milliyetçilik ortaya çıkmış ve kopyalanabilir bir nitelik kazanmıştır.⁶ Her ne kadar milliyetçiliğin 18. yüzyılda ortaya çıkan bir fenomen olduğu kabul edilmese de Anderson'un milliyetçiliğin kopyalanabilir olduğu tezi yukarıdaki çıkmazı kısmen açıklamaktadır.

Analizin ana tartışma alanlarından bir diğeri olan "milletler ve milliyetçilik ne zaman doğmuştur?" sorusuna yanıt arayan çalışmalar en temelde üç grupta incelenmektedir. Bunlar yukarıda da zikredildiği üzere ilkçiler, modernistler ve etno-sembolistlerdir.

İlkçi yaklaşımı benimseyenlere göre milletler doğal olarak vardır ve kökenleri eski çağlara dayanmaktadır. Öyle ki Türkçeye ilkçilik olarak çevrilmiş olan primordialism, başlangıçtan beri var olma anlamı taşımaktadır. İlkçi milliyetçilik, etkileşimleri değil biyolojik bağları önemsemektedir. Bu türden milliyetçilikler daha ırkçı bir yapıda olmakla beraber etnik kimliği öncelerler.⁷ Akademik olarak Edward Shils, Clifford Geertz gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı bu görüşe örnek olarak Adolf Hitler ve Benito Mussolini'nin milliyetçilik anlayışları gösterilebilir. İlkçi milliyetçilere özellikle de etnik kimliğin değişmez ve değiştirilemez olduğu tezini savunanlara en önemli eleştiriler modernistler tarafından yöneltilmiştir. Günümüz

⁶ Anderson, op.cit., ss.22-23

⁷ Özkırımlı, op.cit., s.81

itibariyle ilkçi milliyetçiler rağbet görmemekle beraber milliyetçilikle ilgili tartışmalara da eskisi kadar yoğun katılmamaktadırlar.

Benedict Anderson, Eric Hobsbawm, Paul Brass, John Breuilly gibi modernistler, milliyetçilik tartışmalarında öncü kabul edilmektelerdir. Bunun temel sebebi çalışmalarını belirli yöntemlerle, sistematik bir şekilde ve taraf tutmadan yapmış olmalarıdır. Bu bağlamda ilk sosyolojik milliyetçilik kuramını geliştiren Modernist kuramların önde gelen isimlerinden **Ernest Gellner**, “Nations and Nationalism (Milletler ve Milliyetçilik)” isimli kitabında milliyetçiliği devlet ve milletin uyumunu savunan ilke olarak tanımlayarak modern çağda ortaya çıktığını savunmuştur.⁸ Tüm modernistler bu tanımda birleşerek milletlerin ve milliyetçiliğin modern toplumlara ve modern döneme ait olduğunu ileri sürmekteler. Buna göre her iki kavramında ortaya çıkmasında tarihsel olarak yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler rol oynamıştır. Ayrıca modernistlerin en önemli ayırt edici özelliklerinden biri de milliyetçiliğin milletleri yarattığına dair tezleridir. Söz konusu tezin en belirgin örneği ise Gellner’in “icat edilmiş milletleri”dir.

1980’ler itibariyle ilkçiler ve etno-sembolistler tarafından yoğun bir şekilde eleştirilere maruz bırakılmışlardır. En önemli eleştirilerden birisi Etno-sembolist yazarlardan biri olan Anthony Smith’den gelmiştir. Smith’e göre milliyetçilik tartışmalarının 18. yüzyılda başlamasına karşın millî bilincin izleri çok daha eski dönemlere dayanmaktadır. Etno-sembolizme göre modernistler, milletlerin kendi tarihleriyle ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Modernistlerin yanıtlayamadığı en önemli soru milliyetçilerin milletleri uğruna neden can verdikleri ya da can vermeye hazır olduklarıdır. Örneğin seçkinlerin, halkları kendi çıkarları için daha rahat kullanmaları adına milliyetçiliği öne sürdüklerini savunan Brass, halkın iç dinamiklerini araştırmamıştır. Son önemli eleştiri ise modernistlerin milliyetçiliğin oluşumunu doğrudan modernleşmeye bağlaması ve bunun öncesini yok saymasıdır. Etno-sembolistlere göre 18. yüzyılı anlamak için bundan önce yaşanan olayları da anlamak ve anlamlandırmak gerekmektedir. Ayrıca “milliyetçilik, modernleşmeyle ortaya çıkmıştır” tezi, neden milliyetçiliğin dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda ve farklı şekillerde ortaya çıktığını açıklamaktan noksan kalmıştır.⁹ Tüm bunlara ek olarak modernistlerin savunduğu gibi millet ve devlet kavramının aynı şeyi ifade etmediği de aşikârdır.

⁸ Ernest Gellner, Nations and Nationalism, Oxford: Blackwell, 1983, ss.1-2

⁹ Özkırımlı, op.cit., s.148-155

Milliyetçilik tartışmalarına damga vuran üçüncü ve son önemli akımsa etno-sembolistler diğer bir deyişle ara yolculardır. Etno-Sembolistlerin çıkış noktası modernizmin eleştirilmesi ve hegemonyasının yıkılmasıdır. Etnik sınırlandırmaların altını çizen ve tüm kültürel kaynaşmalara rağmen bu sınırların devamlılığını savunan etno-sembolistlere göre etnik sınırlılığı belirleyen en önemli unsurlar semboller ve mitlerdir. Böylece toplum “ben” ve “ben olmayan, öteki”ni ayırt edecek ve ötekinden ayrışacaktır. Etniğin değişmeyeceği vurgusu ile ilkçilere yaklaşan etno-sembolistler kültür ve sembollere verdiği önemle de modernistlere yaklaşmaktadır. Etno-sembolistlerin modernistlerden ayrıldıkları en önemli tezlerden biri duygusallığa verdikleri önemdir.¹⁰

Etno-Sembolcü yaklaşımın en önemli düşünürü Anthony Smith, milliyetçiliğin ortaya çıkışının doğrudan Fransız Devrimi'ne bağlanmasının abartılı olduğunu düşünmektedir. Smith hem ilkçilerin hem de modernistlerin aşırı fikirlerinin gerçekçi analizler yapmaya engel teşkil edeceğini savunmaktadır. Ona göre modernistlerin ileri sürdüğü gibi “modern devlet” “modern millet” ya da “modern milliyetçilik” 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış olsa da bunlar modern öncesi dönemde mevcut olmayan kavramlar değildir. Etnisite teriminin önemini vurgulayan Smith etnisite ve millet kavramlarının ilişkisini açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre etniklik olgusu, millet oluşumu için ön koşuldur ve etnisite millî kimliği doğurmaktadır. Milliyetçilikse etnik kimliklerin siyasî yaşamdaki varlığını sağlamak için bir araçtır ve ulus inşa sürecinde rol oynamaktadır. Yani Smith, hem ilkçilerin özcü-etnik yaklaşımlarını hem de modernistlerin modern döneme atfettikleri kavramları kabul ederek bunları sentezleme yoluna gitmiş ama aynı zamanda her iki kuramın indirgemeci tavırlarını da eleştirmiştir.¹¹

Özelde Smith ve Gellner genelde etno-sembolistlerle modernistler arasındaki en önemli tartışmalardan biri de duygularla ilgilidir. Etno-sembolistler, modernistleri duygulara ve tutkulara önem vermemekle suçlamaktadırlar. Smith, Gellner'in yaratılmış yüksek kültür tezine karşın “milletler neden sonradan icat edilen bir yüksek kültürle kendini bağdaştırır ve bu uğurda neden ölmeyi göze alır?” sorularını yöneltmiş ve Gellner, cevabı eğitim sisteminde

¹⁰ Celalettin Yanık ve Mustafa Kara, “Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım”, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi 7(1): [559-582]s.577

¹¹ Mustafa Altunoğlu, “Millet İnşası: Özcü, Modernist ve Etno-Sembolcü Yaklaşımlar”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:26, Nisan 2010, s.5

aramıştır. Fakat ilk milliyetçilerin eğitim sistemlerini neye göre dizayn ettikleri sorusu yanıtız kalmıştır. Smith'e göre ilk kuşak milliyetçilerin tutku kaynakları eğitim değil, etnisitedir.¹²

Sonuç Yerine

Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu Üzerine Tartışma

Türkler arasında milliyetçiliğın ne zaman ve nasıl doğup yayıldığına dair ciddi tartışmalar mevcuttur. Literatürde genel kabul gören kanı olan modernist yaklaşıma göre 1789 Fransız Devrimi'nden sonra dünyada yayılmaya başlayan milliyetçilik fikirleri Avrupa'da eğitim görmüş Osmanlı aydınlarını da etkilemiş ve bu şekilde husule gelmiştir. Bu kanı bir bakıma kendi içerisinde tutarlı olmakla beraber eksiktir. Tarih boyunca Türk Devletleri arasında milliyetçi davranışlar gözlemlenmiştir. Kürşad'ın bağımsızlık isyanı, Mete'nin elinde fırsatı varken baskın Çin kültürü tarafından asimile olmamak için Çin fethini gerçekleştirmemesi, Çi-Çi'nin öz kardeşine karşı millî duygularla yeni bir devlet kurma çabaları eski Türklerde milliyetçiliği ispatlar niteliktedir. Bunlara ek olarak söylemleri incelendiğinde Orhun Kitabeleri'nin ve İslâmiyet'in kabulünden sonra **Kaşgarlı Mahmut** tarafından yazılan "Divan-ı Lugati't Türk" isimli eserin Türk milliyetçiliğinin ilk örneklerinden olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde 2. Mahmut iktidarında, henüz Büyük Fransız Devrimi'nin ilk aşamaları yaşanırken "İslâmiyet öncesi Türk Tarihi" araştırılmaya başlanmış ve Orta Asya ile soy bağları kurularak Osmanlı, Oğuz soyuna dayandırılmıştır.¹³

Bu bağlamda örnekler incelendiğinde "milliyetçilik ne zaman ortaya çıktı?" sorusuna cevap aramak için öncelikle milletlerin ne zaman ortaya çıktığı tartışılmalıdır. Avrupalı devletler için "millet" kavramı yeni bir fenomendir. Binaenaleyh "milliyetçilik" de Avrupalılar için Büyük Fransız Devrimi ile ortaya çıkan yeni bir kavramdır. Diğer yandan günümüzde bilimde öncü olması hasebiyle Avrupa'nın kavram ve kuramları dünya genelinde kabul görmekte olduğu için milliyetçiliğın 1789 itibariyle ortaya çıktığı söylenmektedir. Peki bu ne kadar doğrudur? Asırlardır dünyaya hükmeden doğunun kadim ulusları, millet ve milliyetçilik kavramlarını gerçekten Avrupa'dan mı öğrenmişlerdir? Bu sorunun cevabı kısmen evet kısmen hayırdır. Uluslararası ilişkiler disiplininde günümüzde kullandığımız anlamıyla "devlet" kavramının çıkış noktası Avrupa kaynaklı **Westphalya Antlaşmaları**'dır. Bu da demektir ki bundan önceki

¹² Özkırımlı, op.cit., s.173

¹³ Erol Turan, "Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği", Sosyoteknik, Y1, Cilt.1, Mayıs 2011 s.140

topluluklar, devlet değil kavimler-kabileler ya da imparatorluklardır. Bu sebepten dolayı Türklerde milliyetçilik insiyakî ve modern olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenebilir. Yukarıda sayılan tüm örnekler insiyaki dönemlere dâhildir. Homojen bir şekilde Türklerden oluşan eski yapılanmalardaki milliyetçilik örnekleri kavim düzeyindedir.¹⁴

Gökalp yukarıdaki tanımlara uygun bir şekilde Türk devletlerinin evrelerini cemîa, camîa ve cemiyet olarak üçe ayırmıştır. İlkel ve homojen Türk kavimleri cemîa'dır. Başka ulusları içine alarak büyüyen ve imparatorluk olarak Türk kimliğinden uzaklaşanlar camîadır. Son olarak bu imparatorlukların dağılmasıyla beraber kültürel ve dilsel olarak müşterek olan ve ulus kimliğini önceleyip milliyet hâlini alanlar cemiyettir.¹⁵ Gerçekten de Türk kavimleri zamanla imparatorluklara dönüşmüş ve o imparatorlukların dağılması ardından Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Böylece Türklerde İslâmiyet'ten önce var olan milliyetçilik, hem İslâm'ın kabulü hem de imparatorlukların kurulmasıyla son bulmuşsa da 1880'lerde dünyada yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketleriyle küllerinden yeniden doğmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yaşanan modernleşme çabalarıyla Türkçülük akımının cereyan etmeye başlaması modern anlamda Türklerde milliyetçiliği başlatmıştır. Diğer bir değişle Türk milletinin kadim milletlerden biri olmasının yanı sıra Türklerin ilkel olarak milli duygularla hareket ettikleri gözlemlenmişse de modern anlamda Türk milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaya başlamasıyla meydana gelmiştir.

Türklerin Çin sınırından tüm dünyaya yayılmaları ve büyük devletler kurup zaman zaman cihan hâkimiyeti sağlamaları, gittikleri yerlere adapte olsalar bile öz kimlik ve kültürlerini kaybetmeden bugünlere kadar gelmelerinin temel nedeni tarih boyunca güçlü bir millî kimliğe sahip olmalarıdır.

İlkçilerin milletlerin doğal yapılar olduğu kanısı ve milliyetçiliğin Fransız Devrimi'nden çok daha öncelere dayandığı tezi tarafımda kabul edilmekle beraber etnik kimliğin, üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin asla değişmeyeceği tezi fazlasıyla abartılı bir düşüncedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ne 6. yüzyılda hüküm süren Göktürk Kağanlığı ve günümüzde siyasî arenada varlığını devam ettiren Türkiye Cumhuriyeti arasında ne de bu yapıların içinde

¹⁴ Mehmet Kaan Çalen, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemleştirme Teklifi", Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, Bahar 2019, 1 (1), [ss. 1-16], s.5

¹⁵ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015, ss.95-96

yaşayanlar arasında hiçbir fark olmamalıdır. İlkilere göre milletlere dil, din gibi somut öğeler given (verili) olduğundan değişime uğramazlar. Oysa milletler canlı ve gelişen varlıklardır. Sadece birkaç on yıl içinde bile milletlerin yaşamında çok şey değişebilmektedir. Örneğin Türkler ilk dinleri olan Toyonizm'den sonra Müslümanlık, Hristiyanlık, Musevilik, Budizm, Maniheizim gibi birçok dini kabul etmişlerdir. Ayrıca dil olarak, zamanla karşılaştıkları kültürlerle etkileşim içine girip kabul ettikleri diller hariç, ilk milli alfabe olan Göktürkçe ile bugünkü Türkçe arasında sayısız farklılıklar vardır.

Modernistlerin en temel tezi olan milletlerin ve milliyetçiliklerin Fransız Devrimi ve sanayileşmeyle beraber ortaya çıkması fazlasıyla indirgemeci bir yaklaşımdır. Bu görüş, milletlerin tarihlerini araştırmamış milletleri birden bire ortaya çıkmış, kökenleri olmayan bir fenomen olarak kabul etmişlerdir. Fakat Türklerin ve diğer doğulu ulusların kökenlerinin eski çağlara dayandığı bir realitedir. Yani modernistlerin söylemleri gerçeklerle uyuşmamaktadır. Milletlerin icat edilen geleneklerle var olduğunu ve milliyetçiliğin milletleri doğurduğunu varsayan Hobsbawm, Türklerin verdiği Kurtuluş Savaşı'nı nasıl açıklardı? İnsanlar uydurulmuş bir millet uğruna bunca kan dökmüş olabilirler miydi? Üstelik modernistlerin nerdeyse tamamı milliyetçiliği yalnızca Amerika ve Avrupa kıtasıyla sınırlı tutmakta Afrikalıları ve Asyalıları görmezden gelmektedir. Asya ve Afrika için yapılan yorumlarsa yalnızca sömürge döneminin milliyetçi hareketleri üzerinedir. Bu bağlamda coğrafi olarak indirgemeci bir tavır sergilemekteledir.

Devlet eşittir millet tezini savunan modernistler bu hususta da yanılığın içindedir. Örneğin Türkler 14 büyük devlet kurmuş kadim bir millettir. Her bir devlet farklı bir millet değildir. Devletler suni yapılanmalardır. Öte yandan modernistlerin devlet üzerine bir diğer yanılığın devleti yalnızca ulus-devlete indirgemeleridir. Daha önce değinildiği üzere bugün anladığımız anlamıyla devlet, ulus-devlettir ve Avrupa'da modernleşmenin sonucu ortaya çıkan yeni bir fenomendir. Bu ulus-devlet olmayan yapıların devlet olmadığı anlamına mı gelmektedir? Örneğin Modernistlerin çoğu imparatorlukların devlet olmadığını iddia etmektedir. Öyleyse Osmanlı İmparatorluğu bir devlet değildir. Söz konusu tez, doğruluktan oldukça uzaktır. Belki Osmanlı İmparatorluğu modern bir ulus-devlet değildir ama elbette ki yapısal olarak bir devlettir. Fransız Devrimi'nin politika alanda getirdiği yenilik gereği devletin meşruluğu ve iktidar kaynağı kültürel alanı temsil eden "ulus"a dayandırılmıştır. Bundan önceyse söz konusu bağlantı Osmanlı İmparatorluğu örneğinde olduğu gibi "din" ve "sülale" başta olmak

üzere farklı öğelerle sağlanmaktaydı. Bu bağlamda imparatorlukların ya da daha önceki yapıların, devlet olmadığı savı oldukça iddialıdır.

Modernist kuramlardan Hayali Cemaatler Kuramı'nın milliyetçilikle ilgili milliyetçilik bir ideoloji olduğu için tanımının yapılamaması çalışmanın başlarında doğru kabul edilmiştir. Ayrıca yine Anderson tarafından ortaya atılan kopyalanabilirlik kavramıyla neden milliyetçiliğin farklı hatta birbirleriyle zıt fikirlerle bir araya gelebildiği de kısmen açıklanmıştır. Öte yandan milletlerin hayali topluluklar olduğu tezi fazlasıyla ütöpiktir. Tıpkı diğer modernistler gibi Anderson da insanların neden hayali, kurgulanmış bir fenomen uğruna türlü fedakârlıklar yaptığını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Kopyalanabilirlik tezi de belki kısmen doğru olmakla beraber eksiktir. Sonuçlarına bakıldığında en verimli milliyetçilikler, Avrupa'nın fikirlerini kopyalayanlar değil özgün milliyetçiliklerini geliştirenlerdir.

Etno-sembolcülere göre milletler bir anda ortaya çıkmamış, var oluşları geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Bugünkü modern milletler tarihteki etnik grupların devamlarıdır. Yani, Türkiye'ye kadar olan Türk Tarihi'nde modern bir ulus-devletten söz edilemeyebilir ancak Türkiye'nin devlet ve millet dinamiklerini anlamak için de önceki yapılar araştırılmalıdır. Geçmişten gelen sembol ve töreler bugünü şekillendirmektedir. Milliyetçilikse modernistlerin söylediği gibi modern çağda ortaya çıkmıştır ancak daha önce de milli söylemler ve millî hareketler mevcuttur. Bir başka önemli özellikse etnik kimliğin değişmezliğidir. Ancak bu değişmezlik ilkçilerinki gibi mutlak değildir. Etno-sembolizme göre etnik kimliği oluşturan din, dil gibi öğeler değişebilir ancak etnik kimliğin özü aynı kalmaktadır. Gerçekten de Türk milletinin birçok somut özelliği zaman içinde değişime uğramışsa da öz olarak aynı kalmıştır.¹⁶

Özet olarak yukarı aktarılan tüm nedenlerden dolayı Türk milliyetçiliğinin doğuşunu açıklamak için üç önemli milliyetçilik kuramı arasından en makulü etno-sembolizmdir. Öte yandan modernizme tepki olarak doğan etno-sembolizm de diğerleri gibi Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan bir kuramdır. Söylemleri de büyük ölçüde bu coğrafya ile sınırlıdır. Örneğin Smith, modernistleri eleştirirken Batı Avrupa'da milliyetçiliğin izlerine 14. yüzyılda rastlandığını vurgulamıştır. Fakat Çin, Antik Mısır, Pers Uygarlığı ya da Türk Dünyası'nda

¹⁶ Burada belirtilmesi gerekir ki "etnik" kavramı kesinlikle nesnel anlamıyla kullanılmamıştır. Etnik soyut ve öznel bir kavramdır ve "ırk" kavramıyla karıştırılmamalıdır. Smith'e göre etniğin özellikleri şunlardır: ortak bir isim, ortak bir soy sembolü, ortak tarihi kahramanlıklar ve ortak bir anavatana bağlılık.

bundan çok daha geçmiş tarihlerde millî söylemlere rastlanmaktadır. Fakat bu şaşırılacak bir şey değildir nitekim Batılı milletlerin var oluşu, Doğulu milletlere göre daha yenidir. Ayrıca bilimde öncü olan Batı'nın kuram ve kavramlarıyla bilimsel tartışmalar yürütülmektedir. Bu sebeple Türk milliyetçiliği başta olmak üzere diğer doğulu ulusların milliyetçiliklerinin de bu üç kuramdan biriyle kesin bir şekilde açıklanması güçtür. Belli ki bu tartışmaları aydınlatmak için yeni kuramlar ve yeni tipolojiler geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Altunoğlu, Mustafa. "Millet İnşası: Özcü, Modernist ve Etno-Sembolcü Yaklaşımlar", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:26, Nisan 2010.
- Anderson, Benedict. Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev:İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/nation> [e.t.11.8.2020]
- Gellner, Ernest. Nations and Nationalism, Oxford: Blackwell, 1983.
- Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Kaan Çalen, Mehmet. "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemleştirme Teklifi", Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, Bahar 2019, 1 (1), ss. 1-16
- Özkırımlı, Umut. Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, (7.Basım), Ankara: Doğubatı Yayınları, 2017.
- Safran, William. "Nations, Ethnic Groups, States and Politics: A Preface and an Agenda", Nationalism and Ethnic Politics, 1, 1, 1995.
- TDK, <https://sozluk.gov.tr/> [e.t.11.8.2020]
- Turan, Erol. "Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği", Sosyoteknik, Y1, Cilt.1, Mayıs 2011.
- Yanık Celalettin ve Kara, Mustafa. "Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım", Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi 7(1): ss.559-582